

L'arxiu dels comtes d'Empúries: un origen mil·lenari

Marisa Roig Simón

La formació(1) de l'arxiu dels comtes d'Empúries es produí al segle XI, quan Ponç I d'Empúries i Peralada decidí concentrar tota la documentació que fins aleshores havia estat generada en el seu territori. Les escriptures més antigues que recollí corresponien al segle IX i testimoniaven els inicis i la configuració del comtat com a estat independent.

El domini exercit pels comtes emporitans sobrepasava, en ocasions, els límits territorials del seu estat. L'explotació de béns i drets públics, les rendes patrimonials i les relacions amb la noblesa, segellades mitjançant aliances, pactes i concessió de jurisdiccions, acabaren per configurar una sòlida estructura de govern. Els comtes, a través dels seus oficials, gaudien plenament del poder judicial, militar i legislatiu, és a dir, administraven la justícia, els afers administratius, encapçalaven l'exèrcit, concedien privilegis i promulgaven lleis. Òbviament, aquesta incipient organització feudal alimentava la creació i acumulació de documents, escriptures i tota mena de testimonis escrits que autenticaven i refermaven els lligams entre senyors i vassalls, i a la vegada també protegien les rendes i el patrimoni comtal.

Va ser amb el govern del comte Ponç I d'Empúries (1040-1078) que es va començar a detectar un interès per a la conservació i la recuperació dels documents del comtat. L'agrupació de totes les escriptures en un sol dipòsit o edifici ha estat considerada una iniciativa pionera, no només pel que fa a Catalunya, sinó a tot l'Estat espanyol. El lloc que es va escollir per a disposar-los va ser Carmançó, un castell situat a l'actual terme municipal de Vilajuïga. La fortalesa, avui pràcticament enderrocada, es troba ubicada al damunt d'un turó estratègicament ben situat. Aleshores tenia tres muralles que la convertien en una fortalesa gairebé inexpugnable.

Si bé no s'ha conservat cap document que testimoniï el trasllat de l'arxiu comtal a Quermançó, ni que evidenciï la seva preservació en aquest castell altempordanès, diversos autors i historiadors contemporanis(2) han establert aquesta línia interpretativa a partir d'un seguit de dades extretes de l'obra *Recopilacions*, elaborada per Bernat Josep Llobet, notari i arxiver castellaní del segle XVII, responsable de la organització o descripció de l'arxiu comtal. En el seu llibre *Addició a la Recopilación del Condado de Ampurias* Llobet afirma: «Don Ponce para mayor seguridad y política mandó formar un archivo en el castillo de Carmançó (como más fuerte y de mayor resistencia que los demás de sus dos Condados de Empurias y Peralada) y donde él y sus sucesores tuviesen guardadas sus escrituras».

A la primera meitat del segle XIV, el comtat passà a mans de la branca lateral del casal de Barcelona, després que Malgaulí, últim comte de la primera dinastia, morís sense descendència. El canvi de dinasties va comportar també una nova política i organització territorial que, entre altres coses, afectà la conservació dels documents. Seguint la línia interpretativa iniciada pel notari-arxiver Llobet, l'arxiu comtal restà guarit en el castell de Quermançó fins a aquest període comtal. Aleshores, i segons aquest mateix autor, els documents foren traslladats a l'edifici de la Cúria o Cort de l'Audiència del comtat a Castelló d'Empúries «ensima de la estanssia de dicha corte de la Audiencia, con sus andamios y armarios a proposito para recondir y poner dichas escrituras». Si bé aquesta referència de Llobet no era del tot desencertada, sí que la podem titllar d'anacrònica, pel fet que els documents es dipositaren a la primera planta de l'edifici de la Cúria en un període cronològic posterior.

La primera menció documental clara sobre la custòdia de l'arxiu comtal a Castelló data de l'any 1368.

Es tracta d'una època⁽³⁾ on es constata que Arnau Renart de Castelló fou el responsable del canvi d'ubicació dels documents. Tal com es desprèn d'aquest pergami, que es troba en molt mal estat de conservació, les escriptures foren custodiades i dipositades a casa de Ponç Escarrer, personatge que gaudia de prestigi i de la confiança de la família comtal. A l'escriptura no hi apareix esmentat el topònim Quermançó, ni tampoc la Cúria comtal com a possible espai destinat a dipòsit documental.

La conservació d'un inventari ratifica la hipòtesi que l'arxiu no es diposità a l'edifici de la Cúria comtal fins ben bé al segle XVI. A la portada d'aquest inventari,⁽⁴⁾ datat l'any 1410, es llegeix: «Aquest arxiu ha estat fet per mi Pere Sartre not[ari], tenent les claus de la casa de l'arxiu del patrimoni del comtat d'Empúries, lo qual se tenen en lo alberch del honrat en Pere Fabrer de la vila de Castelló d'Empúries [...]».

El notari Pere Sartre, responsable de l'arxiu comtal, havia d'elaborar un inventari dels documents, que sembla que en aquella època es trobaven dipositats i agrupats en plec en un seguit de caixes i caixons a casa de Pere Fabrer. Tres anys més tard, el mateix arxiu ja es trobava custodiat a casa de Pere Sartre, situada al carrer Sant Marc,⁽⁵⁾ avui carrer del Pont, de Castelló. Aquests canvis d'ubicació fan pensar que, inicialment, les escriptures comtals es guardaren en dipòsits eventuals i sota la responsabilitat primer d'un oficial-arxiver⁽⁶⁾ i posteriorment del notari responsable de l'escripció pública dels comtes, situada a l'edifici de la Cort de la Audiència, centre administratiu i judicial del comtat.

A partir del segle XV el comtat fou annexionat a la Corona aragonesa. Poc temps després, i per un seguit de polítiques matrimonials i de successions, el comte d'Empúries fou elevat a duc de Sogorb. Tot i el que el rang de duc era superior al de comte, els documents de l'arxiu del comtat d'Empúries continuaren a Castelló sense incorporar-se ni fusionar-se amb el patrimoni documental de la Casa Sogorb.

En el segle XVI es produí la fusió per aliança matrimonial de la casa Empúries-Sogorb i la de Cardona, dos dels més importants llinatges nobiliaris catalans. Malgrat això, l'arxiu dels comtes prosseguí a Castelló. En aquest període, però, els documents ja es trobaven

El castell de Quermançó fou el primer dipòsit on es custodiaren els documents dels comtes d'Empúries.

ubicats a la segona planta de l'edifici de la Cúria o Cort de l'Audiència, al damunt de l'escripció o notaria dels comtes. Una escriptura de l'any 1530 ho corrobora, perquè conclou amb la signatura d'Antic Andreu, notari públic del comtat, i hi afegeix: «Archivii Illustrissimi Domini Comitum Empuriarum preffari sicut supra Curiam».⁽⁷⁾ A partir de 1622 i arran de la unió dels patrimonis Cardona i Sogorb-Empúries es constituí el Archivo general de los estados de los Duques de Segorbe y Cardona en el Principado de Catalunya y reino de Valencia. El mateix any, els ducs de Sogorb i comtes d'Empúries ordenaren el trasllat dels documents des de Castelló fins al castell d'Arbeca⁽⁸⁾ (Baix Urgell), sota la supervisió del notari tortosí Joan Busquets i amb l'ajut dels traginers Antoni Sirvent (àlies Font Roig), Pere i Francesc Artigas i Pere Joan Dedeu. Hagueren de menester nou matxos per a la càrrega i el viatge d'anada i tornada de Castelló d'Empúries a Arbeca durà 13 dies. Busquets estigué al capdavant de l'arxiu entre els anys 1623 i 1640 i fou el responsable de numerar i agrupar els documents en lligalls i d'inventariar, només parcialment, els fons d'Empúries i Sogorb. No obstant això, el resultat de la seva tasca va ser qualificada, segons criteri del seu successor B. J. Llobet, d'incompleta i d'utilitzar una metodologia molt discutible.

La Cúria o Cort de l'Audiència fou el centre administratiu i judicial del comtat. A la planta baixa hi havia la notaria dels comtes i a la planta superior l'arxiu comtal.

Arran de l'esclat de la Guerra dels Segadors, i per prevenir qualsevol destrucció de documents, l'any 1641 l'arxiu fou traslladat a la ciutat andalusa de Luceña, capital de l'estat de Comares, títol que gaudien també els ducs comte. Aquest nou trasllat agreujà considerablement a desorganitzar el fons.

Aleshores, per fer-se càrrec de l'organització dels documents que provenien d'Arbeca, el duc, Lluís Ramon Folch, va nomenar el notari castellaní Bernat Josep Llobet arxiver de la Casa Ducal de Sogorb i Cardona.

Al cap de sis mesos del nomenament de Llobet, l'arxiu retornà a Catalunya. En aquesta ocasió ho féu a la vila de Falset (Tarragona), capital de la baronia d'Entença i del comtat de Prades. Evidentment el nou arxiver, que ocupà el càrrec des de 1661 fins a 1670, fou el responsable del trasllat dels documents i posteriorment també de la seva organització.

A Falset va classificar els fons documentals dels estats i baronies catalanes i valencianes, i deixà per al final la secció d'Empúries. Aleshores va enumerar els documents de cada estat, els va agrupar en lligalls i els col·locà en calaixos. Aquest sistema d'organització, juntament amb els inventaris generals que va confeccionar, encara són vigents als nostres dies.

A les acaballes del segle XVII, arran d'una aliança matrimonial, el patrimoni dels estats de Sogorb i Cardona s'agregà al de Medinaceli. El 1714, i per por que els documents fossin destruïts en plena guerra, foren traslladats, provisionalment, a la casa del governador de les baronies de Tortosa. Els documents, repartits en 67 calaixos i amb una escolta de 25 cavalls, al capdavant dels quals hi havia Joan Dabona, va sortir de Falset en direcció Tortosa.

Poc temps després van ser novament traslladats a la Casa Gralla, del carrer Portaferrissa de Barcelona. Durant la Guerra del Francès (1809), i per tal d'evitar que les tropes enemigues no poguessin confiscar els documents, l'arxiu fou pràcticament emparedat. Però el 1814, quan els administradors obriren i entraren a l'amagatall, van poder comprovar que una part de la documentació havia quedat pràcticament destruïda a causa de la humitat i de la manca de ventilació.

El 1854 l'arxiu fou transferit a Madrid, on restà fins al 1960, en què fou novament traslladat i ubicat a la Casa de Pilatos de Sevilla, residència dels ducs de Medinaceli. Actualment els documents originals es troben, provisionalment, a l'Hospital de Tavera, als afores del nucli antic de Toledo, on hi ha la seu de l'Arxiu de la Noblesa.

Marisa Roig Simon és arxivera.

Notes

- (1) SÁNCHEZ, Antonio: *El Archivo condal de Anpúrias. Historia, organización y descripción de sus fondos*. Castelló d'Empúries: Ajuntament, 1993. Aquesta obra és, en part, un resum de la seva tesi doctoral *El archivo general de los Duques de Segorbe y Cardona*, presentada l'any 1986.
- (2) SANCHEZ, Antonio: *El Archivo...* p. 44-45. L'autor fa una breu exposició de les hipòtesis de diversos historiadors -Paz Melià, Montsalvatge, S. Sobrequés, Pella i Forgas- en relació a la gènesi de l'arxiu comtal d'Empúries.
- (3) ADM. Secció d'Empúries, núm. 6732. Còpia digitalitzada AMCE
- (4) ADM. Secció d'Empúries, núm. 8673. Còpia digitalitzada AMCE
- (5) ADM. Secció d'Empúries, núm. 10436. Any 1413. Còpia digitalitzada AMCE
- (6) LLOBET, Bernat Josep: *Índex de les Regalies del comtat d'Empúries*, p. 87 «Y estos dos oficios o cargos: de Archivero y notario de Administración, antes se poseían en dos sujetos o personas, que de necesidad han de ser notarios públicos colegiados de dicha villa y condado, pero después ya de mucho tiempo a esta parte, vinieron a proveherse en un mismo sujeto o persona».
- (7) ADM. Secció d'Empúries, núm. 376. Còpia digitalitzada AMCE
- (8) AHG. Notaria de Castelló d'Empúries, vol. 1223; vid. PUJOL, Miquel: «Un inventari de la Notaria d'en Bofill fins al primer terç del segle XVII a Castelló d'Empúries» dins *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, Figueres, 1988, p. 105.